

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-9-73-55>

УДК 39(477.46)(092):001.891

Пиж'янова Н.В., Куценко С.В., Опацький І.Ю.

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ЕТНОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ УМАНЩИНИ ПЕТРОМ КУРІННИМ

Анотація. У статті на основі аналізу архівних джерел проаналізовано внесок Петра Курінного у вивчення етнографії Уманщини. Простежено формування інтересу П. Курінного до української минувшини та вивчення ним життя і побуту населення Уманщини. Зазначається, що вагомий вплив на вибір професії П. Курінного відіграв вчитель історії та географії Д. Щербаківський, а перші наукові кроки вченого були здійснені у складі історико-етнографічного гуртка, заснованого М. Довнар-Запольським. Проаналізовано основні етапи збирання П. Курінним етнографічного матеріалу на Уманщині та залучення до цієї справи школярів. Вказується, що записані ним у 1923 р. весільні пісні та дитячі ігри з сіл Коржовий Кут і Степківка є цінним етнографічним та філологічним джерелом. Визначено перспективи подальших досліджень, які полягають у аналізі інших етнографічних матеріалів, зібраних П. Курінним, однак ще й досі не опрацьованих вченими.

Ключові слова: Петро Курінний, Уманщина, етнографічні студії, весільні пісні, дитячі ігри.

Pyzhianova Nataliia, Kutsenko Serhii, Opatskyi Ihor

Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

ETHNOGRAPHIC STUDIES OF THE UMAN REGION BY PETRO KURINNYI

Summary. The author stated, that the first excavations on the territory of the Uman region, P. Kurin began while studying in the gymnasium. The study of the historical past of the Uman region had become much more active since 1913, when the Uman branch of the Kyiv Society for the Protection of Antiquities and Art appeared in Uman, and P. Kurinnyi was its member. Together with other members of the society P. Kurinnyi carried out archaeological excavations of the remains of the burial mounds in Kocherzhyntsi village. During these excavations, human remains, remnants of ceramics and metal jewelry were found. Based on archival documents from the personnel fund of Petro P. Kurinnyi (1894-1972) and his father's diary Petro F. Kurinnyi (1852-1931) the activity of Uman branch of Kyiv Society for antiquities and arts protection had been analyzed. The following basic directions of the activities: archaeological, archival, and ethnographic had been stated. It was found that the members of the society carried out a considerable work on the study of archaeological sites of Uman region, archaeological excursions had been periodically initiated and carried out. The antiquity and arts investigation had been conducted during the mentioned excursions. The branch members tried to find the archives of the former Uman military settlements. The special attention was paid to the detection of underground tunnels and to the plans of making their detailed map. Attention is drawn to the ethnographic and other activities of the branch. The path of the son of Petro F. Kurinnyi from the student of the Uman man's gymnasium through St. Volodymyr Kyiv University to the founder of the Uman Regional Museum and the Head of the First Ukrainian Gymnasium in Uman has been described. The paper states that the teacher of history and geography of Uman Gymnasium Danylo Shcherbakivskiy made a decisive influence on the youth's capture of the historical past. Studying at the Faculty of History and Philology of Kyiv University played a crucial role in the formation of Petro Kurinnyi as a professional historian.

Keywords: Petro Kurinnyi, Uman region, ethnographic studies, wedding songs, children's games.

Постановка проблеми. Кінець XIX – початок XX ст., внаслідок активізації національно-культурного відродження, характеризується значним зростанням інтересу до української історії. Саме тоді були остаточно концептуалізовані засади національної історії, активізувалися дослідження на українську тематику, зріс суспільний інтерес до національної минувшини. Люди різних професій організували краєзнавчі дослідження в регіонах, збирали та опрацьовували етнографічний матеріал. Вагому роль у здійсненні етнографічного вивчення Уманщини відіграв відомий археолог, етнограф, фундатор пам'яткоохоронної справи Петро Петрович Курінний (1894–1972 рр.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тривалий час, в силу політичних обставин, прізвище П. Курінного залишалося поза інтелектуальним дискурсом України. З відновленням не-

залежності різностороння наукова та громадська діяльність П. Курінного, а також його батька Петра Федоровича Курінного (1852–1931) стала предметом наукового інтересу дослідників Л. Пекарської, Ю. Торгала та ін. Окрему увагу на результати етнографічних студій П. П. Курінного в селах уманського повіту звернув П. Горохівський. Однак і досі залишається маловивченою етнографічна діяльність П. Курінного на Уманщині, а зібрані ним матеріали зберігаються в архівосховищах України, Німеччини та США і ще чекають на свого дослідника.

Мета статті полягає у аналізі етнографічних студій П. Курінного на Уманщині та опрацьовання зібраних ним матеріалів.

Виклад основного матеріалу. Серед вчених, які внесли вагомий вклад у дослідження минулого Уманщини виокремлюємо Петра Петровича Курінного – знаного археолога, істори-

ка, етнографа, організатора пам'яток охоронної справи. Для широкого кола дослідників П. Курінний відомий, у першу чергу, як знайний археолог та директор Всеукраїнського музейного горючка. Однак його захоплення української мисливщиною та перші спроби її дослідження відбулися саме на Уманщині. Народившись в сім'ї відомого адвоката та громадського діяча Петра Федоровича Курінного він з дитинства мав змогу працювати з багатою батьківською бібліотекою. Поворотним моментом у захопленні П. Курінним української мисливщиною стало навчання в Уманській чоловічій гімназії, де вчителем історії та географії працював Д.М. Щербаківський.

Розмірковуючи над своїм фахом та захопленням археологією, П. Курінний так оцінював вплив учителя на вибір професії: «Він так захопив мене історією й археологією, що я зараз же почав збирати черепки і несподівано відкрив на полі с. Кочержинець рештки селища людини кам'яної доби на Україні, т. зв. Трипільської культури (III–IV тис. до Р. Х.), що було справжнім відкриттям і що раз і назавжди зв'язало мене з археологією, прихилило під авторитет Д.М. Щербаківського». Окрім цього, Д. Щербаківський, а також учителі російської мови Геннадій Данилів та Григорій Куриндін давали учням читати книги з власних бібліотек, які впливали на формування світогляду більше, ніж шкільна освіта. Вчителі дозволяли учням заходити до себе в помешкання та в позашкільний час обговорювали з ними прочитану літературу. Таке спілкування закріпило в багатьох гімназистів «розуміння ... культури окремішності українського народу, його «романтичної, мистецької, ідейної висоти», його закріпачення, несправедливого з ним поводження» [3, с. 106].

Під керівництвом Д.М. Щербаківського в Умані було засновано гурток любителів старовини й етнографії, учасники якого під керівництвом учителя записували пісні, різноманітні етнографічні матеріали, а також збирали речі для музею. Після революції 1905-1907 рр. гурток призупинив свою роботу через звинувачення місцевої влади у політичній неблагонадійності. Невдовзі після цього Д. Щербаківський залишив гімназію та переїхав до Києва, однак продовжив спілкуватися з учнями.

Захоплення історією тісно пов'язало Д. Щербаківського і П. Курінного, а їх спілкування відбувалося у ході листування. У листах П. Курінний консультувався та просив поради в Д. Щербаківського у проведенні археологічних розкопок на території Уманщини, радився щодо збору етнографічного матеріалу. Д. Щербаківський заохочував до археологічних та етнографічних досліджень краю, пропонував пересилати йому до Києва пам'ятки старовини та надсилав кошти для купівлі в селян старих дерев'яних ікон, килимів, вишиванок, зразків різьби по дереву. Просив П. Курінного замалювати якомога більше орнаментів на стінах і печках, якими прикрашали хатній інтер'єр перед Великоднем. З 1911 до 1913 р. П. Курінний та інші колишні учні Д. Щербаків-

ського були офіційними представниками Київського музею і збирали для нього предмети старовини в селах Кочержинці, Паланка, Полянєцьке, Сушківка, Бабанка, Свинарка, Аполянка, Танське, Доброводи, Гереженівка, Косенівка, Дмитрушки, Старі Бабани, Краснопілка, Подібна, Піківець. П. Курінний згадував у листі до вчителя: «В каждой почти хате показывали мне вышитые вещи, зачастую вынимая даже из самых недр сундука... Во многих хатах мне раскрывали «скрини», лазили «на гору», «у комору» и большего, мне кажется, я и не мог достигнуть» [3, с. 107]. Загалом селяни позитивно сприймали зацікавленість П. Курінного предметами старовини та з радістю їх демонстрували.

Восени 1913 р. П. Курінний, уже маючи деякий практичний досвід проведення історико-археологічних досліджень, вступив на історико-філологічний факультет Київського університету Св. Володимира. Університетськими керівниками студентів були призначені професори Митрофан Довнар-Запольський та Василь Данилевич, а серед викладачів були Микола Бубнов, Григорій Павлуцький, Микола Біляшівський та ін. На думку Н. Полонської-Василенко, яка мала тісні товариські взаємини з П. Курінними, найбільший вплив на нього під час навчання в університеті мав М.В. Довнар-Запольський, – один із найталановитіших учнів В.Б. Антоновича. Довнар-Запольський одразу звернув увагу на Петра Курінного й відчув у ньому майбутню наукову силу. Довнар-Запольський заснував при університеті історико-етнографічний гурток (наукове товариство), членами якого були колишні учні Довнар-Запольського: доценти, стипендіати (залишені при університеті для підготовки до наукової діяльності) та студенти. На засіданнях робили доповіді й обговорювали їх у дружній товариській атмосфері. Петро Петрович, за рекомендацією Довнар-Запольського, став членом гуртка вже на I-му курсі. На засіданні гуртка в присутності професора П.А. Тутковського Петро Курінний уперше виступив з науковою доповіддю про овруцькі шиферні прислиці¹, у якій подав власну теорію їх походження, яка спростувала теорію професора Тутковського. Павло Тутковський визнав правдивість теорії студента. З 1915 р. Курінного обрано секретарем гуртка і ці обов'язки він виконував аж до від'їзду з Києва у 1917 р. [3, с. 109].

З 1913 р. П. Курінний долучився до діяльності Уманського відділення Київського товариства охорони пам'яток культури та старовини. Матеріали родини Курінних дають змогу зробити кілька хронологічних акцентів в історії Уманського відділення та розширити знання про основні напрями роботи членів товариства. Ідея заснування історичного товариства в Умані існувала ще в 1906–1908 рр., однак після революційна реакція стала на заваді створення товариства. У 1913 р. 10 громадських діячів міста звернулися до київського губернатора з проханням дозволити відкрити в Умані історичне товариство. У відповідь на це звернення Київське товариство охорони

¹ Овруцькі шиферні прислиці (прясельця) – тягарець, який насаджували на веретено, щоб надати йому сталості і рівномірності обертання. Зазвичай мали округлу форму. Відомі з часів неоліту. Спочатку їх виготовляли з глини, пізніше – з каменю. На Русі в XI–XIII ст. прясельця з рожевого волинського лупаку-шиферу вироблялися в околицях Овруча, звідки вони розходилися по всій Україні та були експортовані в Московщину, Болгарію і Польщу.

пам'яток старовини і мистецтва 11 лютого 1913 р. надіслало повідомлення за підписом голови товариства В. Іконнікова, в якому зазначалося, що на загальному засіданні товариства 25 січня 1913 р. було ухвалене рішення вважати Уманське відділення Товариства відкритим. Однак процедура реєстрації новоутвореного товариства тривала понад дев'ять місяців і тільки 25 жовтня 1913 р. з Києва надійшло повідомлення з інформацією про реєстрацію 17 жовтня Київським губернським у справах товариств Уманського відділення Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва.

На установчих зборах товариства 21 листопада 1913 р. було обрано його керівний склад: голова – Н. Бутирський, товариш голови – Х. Ящуржинський, скарбник – П.Ф. Курінний. Регіон діяльності товариства – територія колишнього Уманського козацького полку (на 1913 р. Уманський, Звенигородський, Липовецький, Таращанський, Гайсинський, Балтський, Брацлавський повіти). Мета товариства – «дослідження та опис могил, городищ, церков, каплиць, стародавніх образів, старосвітських будинків, опис і визначення казенних і приватних архівів, записування давніх переказів, оповідань, історичних пісень і всього, що торкається історії, археології, права, побуту, мови Уманщини та організації бібліотеки і музею». Однак ця амбітна програма не могла бути зреалізована повною мірою через брак коштів та людей. Кошти товариства склалися тільки з членських внесків – три карбованці на рік, а персональний склад товариства не перевищував 40 осіб, більшість із яких були обтяжені своєю основною роботою [2].

Завдячуючи протоколам товариства, а також родинним документам Курінних, можемо виділити кілька напрямів у діяльності Уманського відділення товариства. Одним з найперших завдань, за реалізацію якого взялися члени відділення, було дослідження архівів міста Умані. Зокрема, у протоколі зборів від 21 листопада 1913 р. зафіксовано прохання до члена товариства М. Ковесникова (гласний Уманського повітового земства і міської управи, член Уманського окружного суду) про дозвіл на ознайомлення з місцевими архівами – Уманського Успенського собору, Уманського духовного училища, колишнього Уманського військового поселення та ін..

Ще під час перших установчих зборів Х. Ящуржинський повідомив, що доопрацьовує програму етнографічних досліджень краю. На зборах 17 січня 1915 р. І. Кулик ознайомив із зібраними в різних місцевостях, здебільшого в Уманському повіті, колядками та народними піснями різних жанрів (сімейні, коліскові, побутові, жартівливі, рекрутські). Під час зборів 22 квітня 1915 р. Х. Ящуржинський інформував членів відділення про спостереження в галузі народної етимології та про вимову населення слів іноземного походження (монополія – малополія, нотаріус – мотаріус, Венедикт – індік та ін.) [2].

Після завершення навчання в університеті П.П. Курінний повернувся до м. Умань, де почав працювати вчителем історії. Під його керівництвом в місті відновлює роботу історико-етнографічний гурток. Учні залучаються до збору етнографічного матеріалу, а також історичних

відомостей про минуле краю. Кількість зібраного під керівництвом учителя історії матеріалу зростала, що дало змогу розпочати роботу над утіленням давньої мрії П.П. Курінного та багатьох представників уманської інтелігенції – створення в місті краєзнавчого музею. «Діти, зрозумівши значення пам'яток старовини і народної творчості, енергійно взялися до їх збору. В короткий час було зібрано 800 вишиванок, більше 800 пісень, колядок, щедрівок, не рахуючи різних дрібних речей археологічного та етнографічного побуту і старовинних речей», – зазначав П. Курінний у «Покажчику історичного музею Уманщини в році 1918» [5, с. 63–64]. 10 грудня 1918 р. в Уманській гімназії відбувся вечір пам'яті Б. Грінченка, під час якого П.П. Курінний презентував гостям перші результати збору артефактів.

Згодом Петро Курінний став завідувачем Історичного музею Уманщини, ініціював заснування Комісії з охорони пам'яток мистецтва й старовини на Уманщині. У квітні 1918 р. П.П. Курінний став дійсним членом товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва в Україні. Шпальти газет рясніли його закликами до свідомих українців: «Фотографуйте все, на чому видно прояви життя українського народу, записуйте пісні, колядки, щедрівки, казки, збирайте старовину». У 1919 р. під час приїзду до Умані Симона Петлюри П. Курінний вів переговори з військовим отаманом у складі делегації комітету безпеки як представник учительської спілки. Він висловлював прохання, аби С. Петлюра не допустив погромів та руйнування пам'яток культури.

У 1923 році з ініціативи П. Курінного було проведено кілька етнографічних експедицій селами Уманського повіту. До сьогодні збережені матеріали, зібрані в селах Коржовий Кут та Степківка. Записані народні весільні пісні та дитячі ігри є цінним джерелом для дослідників етнографічного минулого Уманщини. Характерною ознакою збережених матеріалів є те, що вони записані розмовною мовою: з численними місцевими діалектами та русизмами, що посилює наукову цінність інформації. Не менш цінними є ілюстрації автора до окремих ігор, які роблять записи зрозумілішими та інформативнішими. Загалом зібрано інформацію про 23 дитячі гри. Більшість із них це колективні ігри для дітей віком 8–16 років, однак є й запис про те, як забавляли піврічну дитину в с. Дубова та як гру подано розвагу 6-ти річного хлопчика: «бере санки і волочить їх за собою» [1, с. 15].

З-поміж записаних 23-х пісень одна стосується різдвяної обрядовості, а інші 22 – весільної. Науковець детально фіксував тексти пісень та вказував, у яких ситуаціях вони виконувалися: коли йдуть до нареченої, коли йдуть до церкви, під час вінчання, покривання та ін. Ці матеріали і до сьогодні не втратили своєї цінності та слугують важливим джерелом для вивчення мови, традицій та весільної обрядовості на Уманщині.

8 лютого 1923 р. П. Курінний повідомив Д. Щербаківському про свою давню мрію – повернутися на роботу до Києва, приєднатися до «науково-будівельної» роботи з розбудови музеїв та «зберегти ще не розгублену свою наукову спадщину». Амбітний музейник та археолог побоювався, що змушений постійно працювати на кількох роботах, «здобуваючи

шматок хліба» та відірваний від наукового осередку, він не встигне за «науковим бігом життя» і перетвориться в «обивателя». Тому він цікавився у свого вчителя шансами знайти роботу в Києві. А вже 19 березня на засіданні Археологічного комітету при ВУАН Д. Щербаківський і А. Середя запропонували кандидатуру П. Курінного на посаду завідувача одного з відділів новоствореного в Києві музею.

Незважаючи на переїзд до Києва П. Курінний продовжував збирати етнографічний матеріал та опрацьовувати вже раніше зібраний. Частина з цих матеріалів побачили світ на еміграції, зокрема в етнографічній серії 1951 р. було опубліковано дослідження «Ідейна основа настінних народних розписів на Гуманщині». У цьому виданні було вміщено альбом з 31 таблицею, різнокольоровими малюнками, в журналі «Авангард»

опубліковано статтю «Маланка Дністровая» (1955 р.), присвячену одному з найяскравіших дійств зимової календарної обрядовості – свята «Маланки та Василя». На основі записаних народних пісень, які виконували на Маланку, та записів уявлень людей про світобудову, зібраних та записаних Юрієм Федьковичем у людей, «що ще не були відірвані від історичної традиції свого народу», Петро Курінний запропонував наукову реконструкцію цього давнього звичаю.

Висновки з даного дослідження. Таким чином П.П. Курінний окрім ґрунтовних археологічних досліджень здійснив етнографічні експедиції селами Уманщини. Частина зібраного матеріалу вчений встиг опрацювати та опублікувати, однак ще значна частина зібраного П. Курінним етнографічного матеріалу чекає на дослідників.

Список літератури:

1. Курінний П. Етнографічні матеріали. Передмова і вступна стаття П. Горохівського. Умань : ПП Жовтий О.О., 2014. 46 с.
2. Курінний П. З культурного життя Уманщини. З приводу 5-ої річниці Уманського відділу «Київського Товариства Охорони Пам'яток Старовини» // «Союз». Умань, 1918 р. (зберігся відбиток).
3. Опацький І. Родина Курінних у громадсько-політичному та національно-культурному житті України кінця ХІХ – першої половини ХХ століття : дис. канд. іст. наук : 07.00.01 історіографія України. Умань, 2019. 259 с.
4. Пекарська Л.В. Петро Курінний: повернення із забуття. *Тематичний збірник наукових праць Національного музею історії України*. Ч. 2. К., 2009. С. 94–105.
5. Торгалю Ю. Петро Петрович Курінний. Умань, 2014. 134 с.

References:

1. Kurinnyi, P. (2014). *Etnohrafichni materialy* [Ethnographic materials]. Uman : PP Zhovtyi O.O. (in Ukrainian)
2. Kurinnyi, P. (1918). *Z kulturnoho zhyttia Umanshchyny* [From the cultural life of the Uman] (unpublished). (in Ukrainian)
3. Opatskyi I. (2019). *Rodyna Kurinnykh u hromadsko-politychnomu ta natsionalno-kulturnomu zhytti Ukrainy k. XIX-pershoi polovyny XX stolittia* [The Kurinnyi Family in The Public And Political, National And Cultural Life of Ukraine in The Late 19th – first half of the 20th century] (PhD Thesis). Uman : Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University. (in Ukrainian)
4. Pekarska, L. (2009). *Petro Kurinnyi: povernennia iz zabuttia* [P. Kurinnyi: Return from oblivion]. *Tematychnyi zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoho muzeiu istorii Ukrainy*, no. 2, pp. 94–105. (in Ukrainian)
5. Torhalo, Yu. (2014). *Petro Petrovych Kurinnyi* [Petro Petrovich Kurinnyi]. Uman. (in Ukrainian)